

„1956 semmit nem jelent, hiszen nem is éltem még akkor....”

Örkény Antal

Előadásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy 1956 emlékének és mai megünneplésének van-e jelentősége a fiatal generáció számára.

Az ünnepeknek általában az a jelentősége, hogy a közösség számára, legyen az akár egy család, egy vallási közösség, egy munkahely, vagy egy település megteremtik az egymáshoz tartozás finom kötéseit és a tagok közötti összetartozás-érzést. A nemzeti ünnepek ugyancsak ezt a szerepet töltik be: a nemzet számára szimbolikus és normatív legitimitációt biztosítanak, teret adnak az együttes élménynek, kijelölik a közösség legfontosabb erkölcsi és politikai vonatkoztatási pontjait, az egyén számára pedig az identitásépítés fontos eszközei. Az ünnep legtöbbször visszanyúl a múltba, és a közös emlékek kijelölésével, valamint magával a közös emlékezéssel kontinuitást teremt az ősök, az elődök és a nemzeti közösség mai tagjai között. Az egyéneken élő nemzeti azonosságtudat kollektív kötőanyagát a közösen értelmezett történelmi ünnepek, jelképek, hősök adják. Ha viszont az embereket az ünnepek inkább elválasztják, semmint összekötik, az a nemzeti azonosságérzetet gyengítik, az egyént pedig eltávolítják a nemzeti közösségtől.

1956 hivatalos emlékezése és nemzeti ünneppé válása harminchárom évet váratott magára, de az azóta eltelt másfél évtized is inkább kérdéseket, semmint az 1956-ra vonatkozó kollektív tudásunk letisztulását hozta magával. A megosztottságban számos tényező játszik szerepet: ki melyik oldalon állt 1956 előtt és 1956-ban, ki mit tett a forradalom leverését követően, kinek mi volt a politikai nézete, vagy éppen ki milyen politikai nézetet vall ma. De vajon szerepe van-e a generációs faktornak? Hogyan látják ma 1956-ot azok, akik csak könyvekből és elbeszélésekből tudnak arról, mit is történt Magyarországon 1956-ban? És mit gondolnak arról a fiatalok, ahogy a többiek látják 1956-ot?

A mai “gyorskoferencia” szellemében egy szociológiai “gyors mélyfúrás” végeztem a fiatalok 1956-ra vonatkozó véleményének a bemutatására. A kutatás módszere egy online kvázi fókuszcsoportos kérdezés volt. A fókuszcsoportos kutatásnak komoly hátránya,

hogy semmifajta reprezentativitással nem bír, és nem lehet belőle rekonstruálni a vélemények társadalmi gyakoriságát, még kevésbé az attitűdök szociológiai hátterét és magyarázatát. Előnye viszont, hogy hatékonyan lehet vele feltárni a különféle véleménytypusokat, a lehetséges szempontokat, az ütköző álláspontokat.

Két kiválasztott - amúgy egyetemi szakmai és intellektuális teljesítményét tekintve kiemelkedő - egyetemi hallgatói körnek, akik egyben diákjaim is, elektronikus levelet küldtem, és arra kértem őket, hogy áldozzanak rám fél órát az életükből, és minden előzetes felkészülés vagy utánjárás nélkül írják meg nekem egy-két bekezdésben a véleményüket az alábbi kérdésekről:

- Hogyan látják, saját életükben van-e bármi jelentősége 1956-nak?
- Van-e szerintük 1956 mai megünneplésének bármi értelme és üzenete?
- Kit tekint 1956 hősenek és bűnösének, nyertesének és vesztesének?
- Véleménye szerint forradalom volt-e 1956?
- Végül, mit gondol arról, hogy mi a baj ma 1956 emlékével?

A következő néhány gondolat a diákok megállapításai alapján születtek.

A látenciáról

Az egyik legszembetűnőbb eredménye a gyors-felmérésnek a nagymértékű látencia jelensége. Mintegy 60 diákot kerestem meg a kéréssel, és mindössze 12-en tiszteltek meg válaszukkal. Figyelembe véve a megkérdezettekhez fűződő kifejezetten szoros személyes kapcsolatomat, a tanár-diák relációt és a megkérdezett diákok társadalomtudományi érdeklődését, ez a magas válaszelkerülő magatartás jelzésértékű a vélemények rejtőzködéséről. A diákok jelentős része nem kívánt megnyilvánulni 1956 kérdéséről, és nem kívánta megosztani velem a gondolatait. A szakirodalom megkülönbözteti egymástól a ténybeli és kommunikatív látenciát. Kovács András egy, az antiszemitizmusról szóló tanulmányában úgy jellemzi a különbséget, hogy ténybeli vagy tudati látenciáról akkor beszélnek, ha a megkérdezett személyeknek egyszerűen nincs kialakult véleményük a vizsgált kérdésekről, kommunikatív vagy funkcionális látenciáról pedig akkor, ha a kommunikációban résztvevők elrejtik valódi véleményüket. Hogy esetünkben melyik a meghatározóbb arról csak találgatni lehet. Mégis, éppen a nem rejtőzködő vélemények azt sejtetik, hogy a mai huszonévesek körében nagyfokú a "tudatlanság" 1956-ról. Sokan említik, hogy nincs igazából diskurzus 1956-ról, a

személyes, szülői és szélesebb családi szocializációban vagy az iskolában szinte alig-alig kerül elő 1956 emléke, és még kevésbé 1956 meg- és átélhető történelme. A fiatalokban reprodukálódik a szülők viszonya 1956-hoz: a személyes mikrotörténet és a makrotörténelmi tudás hiánya (miként szüleiknél ezek elfojtása) 1956-ot nem teszi megélhetővé, ami magyarázza a vélemények rejtőzködésében megjelenő tudati látencia-nyomást.

A személyes történelemről

De hogyan gondolkodnak azok, akik nem kívánják megkerülni 1956 kérdését. Saját életükben van-e bármi jelentősége 1956-nak? A domináns vélemény szerint nincs igazából egyértelmű és meghatározó személyes élmény és kapcsolat azokhoz az eseményekhez, ami 1956-ban történt. Ebben fontos szerepet játszik az, hogy társadalmi és politikai szinten hiányzik a konszenzus 1956 megítélésében, és a fiatalok nem is tudnak eligazodni az ütköző nézetek között. Ebben az is meghatározó, hogy 1956 túl közel van. A közelmúlt eseményeinek értékelését nagyban befolyásolja az egyes ember személyes története és az eseményekhez fűződő igencsak szubjektív élményvilága. 1956 a személyes mikrotörténelemben nagyon eltérő emberi viszonyulásokat és reakciókat szült, és az ezekre vonatkozó igencsak zavaros, sokszor ellentmondó és a tényleges történéseket sokszor elmosó családi narratívák a következő generációk számára megnehezítik az eligazodást és az egyértelmű véleményalkotást. Egy interjúban például ez így fogalmazódik meg: „Szerintem, csak akkor van különösebb jelentősége egy történelmi eseménynek az ember életében, ha a rokonai, családja mesél arról, mi történt velük akkor. Az én nagyszüleim nem voltak különösebben érintve az eseményekben. Az egyik ág vidéken élt, és éppen a szegénységből próbált kiemelkedni az iskoláztatás révén, a másik nagypapám igyekezett minden politikai kérdéstől távol tartani magát és életben maradni a gyerekek miatt. Ezért nem tölt el 1956 sem gyűlölettel, sem lelkesedéssel.”

Vagy máshol: „Volt osztálytársak jutnak eszembe, akik arról beszélnek, hogy a nagyszüleiktől (1956 előtt) hogyan vettek el mindent, és hogy börtönözték be őket. Nagyon érdekes látni, hogy a családi emlékezeten múlik még a mai kamaszok politikai beállítódása is. Nyilván nekem is azon múlik.” Egy másik visszatérő családi emlék a *menni* vagy *maradni* dilemma. Ez többször is előkerül az interjúkban, de nehéz ezekkel az emlékekkel mit kezdeni a mai generációknak: „1956-ban apám családjának egyik fele

disszidált az Egyesült Államokba, máig ott élnek. Nem politikai okok miatt menekültek el, egyszerűen jobb életre vágytak. Apám hat éves volt 1956-ban. A pozsonyi utcában laktak, s emlékszik a robbanásokra és a tankokra. Arra is emlékszik, hogy nagy családi vita volt, hogy menjenek vagy maradjanak. Apai nagyapám két gyerekkel itthon maradt. Ma már csak nagyanyám él. Nem bánja, hogy nem próbáltak szerencsét: szerinte itthon is lehetett boldogulni. Az itthon maradtak büszkeségével beszélnek az akkori időkről.” Általában is igaz az, hogy minél inkább a közelmúlt és a személyesen is megélt történelem értékeléséről és jelentőségéről van szó, annál inkább a diszkurzivitás és az ütköző élmények, nézetek és ítéletek egymással való versengése jellemzi a társadalmi közbeszédet. Minél távolabbi egy esemény, az értékelések annál inkább tudnak belesimulni a kollektív narratívák sémáiba és az ideológiai szövegkonstrukciókba, hiszen a személyes kontextusnak nincs már hatása az értékelésekre. 1956 esetében ez a hatásmechanizmus mindenképpen megfigyelhető a fiatalok bizonytalanságában és orientálatlanságában.

Még fontosabb elem azonban az a tényező, hogy 1956 nem csupán önmagában álló és értékelendő történet, de elválaszthatatlanul összekapcsolódik a forradalmat követő hosszú kádári korszakkal. Az egyik válaszadó így összegezte 1956-hoz fűződő személyes viszonyát: „1956 nélkül nem lehet megérteni sem a Kádár-korszak politikáját, sem a szülők, nagyszülők generációjának életstratégiáját”. 1956 családi mikrotörténelme meghatározó szerepet játszik abban, hogy a fiatalok tudják érteni és megítélni, mi is történt a családdal és szüleikkel az elmúlt 50 évben, és hogy önmaguk pozicionálásával felépíthessék személyes, mikro- és makrotársadalmi identitásukat. Paradox módon az identitásépítés optikájából 1956 megítélésének kulcsa a forradalom bukását követő három évtizedben rejlik. Miközben a társadalom nagy részében - felemásan, kibeszéletlenül, elhallgatva - 1956 a családi emlékezet meghatározó ünnepi pillanata, eközben a szülők és nagyszülők társadalmi identitását jelentős mértékben 1956 ellenpontja, a kádári konszolidáció korszak alapozta meg. Ahogy az egyik diák fogalmazott: „1956-ban véget ért a klasszikus szocializmus, ami utána jött a hallgatólagos kompromisszumokon alapuló jóléti diktatúra. 1956 folyománya, hogy a közélet és a magánélet véglegesen szétvált, az emberek a 40-es évek nagy tervei és álmai után visszamenekültek privát szférájukba.” Ez a kispolgári jólét és magánéleti függetlenség-élmény a legtöbb család számára olyan

pozitív identitást teremtett, amelyet 1956 emléke legalábbis megterhelt, ha nem éppen összezavart. A legfiatalabb generáció pedig, ha azonosulni akar szüleik pozitívnak látni kívánt életstratégiájával, nem tudnak szabadulni a kognitív disszonancia redukció csapdájából, és nem tudnak elszámolni a poszt-forradalmi személyes társadalmi identitás építőelemeinek és 1956 tisztán morális megítélésének súlyos ellentmondásától.

1956 hőseiről és áldozatairól

A nemzeti ünnepek a történelmi eseményeket a jó és a rossz küzdelmében értelmezik, hiszen ezáltal szolgálják a közösség erkölcsi összetartozásának és nemesedésének célját. Nincs ez másképp 1956-tal sem. A mai generációk esetében azonban láthatóan nem könnyű morális kategóriák mentén megkülönböztetni a forradalom szereplőit. Hősök és áldozatok, nyertesek és vesztesek keverednek egymással. „A hősök és a bűnösök közötti határ sok esetben igen vékony, valószínűsítem, hogy mindkét oldalon voltak az egyik, illetve a másik kategóriába sorolhatóak.” „Hősökről, és vesztesekről beszélnek 1956 kapcsán, de nyertesekről és bűnösökről nem! A vesztes a magyar nép, egy személyben, s a hős is a magyar nép” „Magyarország emberi életeket veszett, és nyert annyit, hogy lazult egy kicsit a rendszer. De sajnos nyert egy újabb történelmi eseményt is, ami miatt örökké egy szomorú, lemondó és bosszúra éhes nép leszünk. És persze büszke, ami azért ugyancsak fontos.” 1956 egyedülálló volta és tragikus megszakítottága, a belőle hátramaradt egyéni és kollektív traumák, a szereplők sokféle ágazó utóélete nem kedvez, hogy az eseményeket személyesen nem átélők tárgyilagos és egyértelmű ítéletet mondhassanak 1956 résztvevőiről. Hős lesz így a nép és egyben áldozat is, vesztes és nyertes az ország, de Kádár János és a párt is, hősök és vesztesek a forradalom halottjai vagy a forradalom bukását követően bebörtönöztek. Nyertesek és vesztesek az eltávozók, az itt maradók, a csendesen túlélők és a harcos csalódottak. A forradalom ünnepi panteonjában pedig üresen maradnak a helyek.

A forradalomról

Az ellentmondó értelmezések és a konszenzus hiánya azonban talán leginkább a fogalmi szinten mutatkozik meg. Abban nincs vita a fiatalok körében, hogy az ellenforradalom minősítést elutasítják, sőt legtöbbször a forradalmi jelzöt is elfogadják, de hogy ez mit is jelent valójában, abban már nagyok a különbségek. „Attól függően, hogy melyik oldalról

nézzük, vagy ha megkérdezzük magunktól, hogy ki ellen, és kiért, mi volt a forradalom, és mi lett belőle és ellene, a válaszok nagyon különbözhetnek”. Van, aki a rendszer megváltoztatására irányuló fegyveres harcot emeli ki, mások a diktatórikus rezsim megdöntésére teszik a hangsúlyt, van, aki a hatalom és a társadalmi viszonyok radikális megváltoztatását emelik ki, van, aki a szabadságharc eszméjét és az utcán küzdő hősök bátorságát említik, van, aki a szabadság kivívását tartja a legfontosabbnak. Mivel azonban a generáció aktuális szótárából a forradalom szó lényegében hiányzik, 1956 minősítése és maga 1956 emléke is üres és tartalmatlan fogalom marad.

A kortárs ezerkilencszázötvenhat

Az ellentmondások ellenére a fiatal generáció számára 1956 emléke korántsem sem lényegtelen kérdés. Ennek egyaránt vannak normatív és társadalomlélektani okai. Egyrészt a válaszadók között közkeletű az a nézet – még ha fogalmilag nincs is végiggondolva –, hogy amikor 1989 a demokráciát és demokratizmust a rendszer alapjává tette, ennek az önként vállalt összetartozás-érzésnek a gyökere 1956-ra nyúlik vissza. Az a politikai üzenet, hogy a társadalom részvétele és egyfajta közös akarat nélkül nem lehet politikát csinálni, ugyancsak 1956-ból nyeri eredetét. Másrészt, társadalomlélektani szempontból abban sincs eltérés a válaszadók vélekedésében, hogy egy nemzeti közösségnek saját hősekre van szüksége, és 1956 azon ritka pillanatok egyike a magyar történelemben, amikor a radikális események és földrengésszerű változások hőökké tettek számos (átlag)embert. A büszkeségérzet, amely minden nemzet érzelmi kötőanyaga, olyan elsőprő erejű érzés, mely kollektív szinten elégedettséget és kiegyensúlyozottságot hivatott biztosítani a nemzet minden tagja számára, miként a pozitív önértékelés funkciója az egyén lelki harmóniájának biztosítása. A mai magyar társadalom számára, és ez alól a fiatalabb nemzedék sem kivétel, 1956 azon ritka történelmi pillanatok egyike, ami nemzetközileg is konvertálható forrása lehetne nemzeti büszkeségérzetének. 1956 nemzeti kanonizálását azonban megnehezíti az események és a későbbi recepció néhány súlyos belső ellentmondása. Ide tartozik a forradalom egyéni és kollektív feldolgozatlansága, az elfojtott traumák sokasága, a társadalmi konszenzus-hiány, 1956 megbeszélésének és kibeszélésének elmaradása, és az

a fajta politikai szocializáció, ami egy mindenki számára vállalható közös értékrendbe helyezné 1956 történéseit.